

MICHEL FOUCAULT

GÜVENLİK, TOPRAK, NÜFUS
COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ
(1977-1978)

ÇEVİREN
FERHAT TAYLAN

ÖNSÖZ

Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh

Foucault'nun 1970 ile 1984 arasında Collège de France'ta verdiği ve 1999'dan itibaren Fransa'da yayınlanan dersleri, bu düşünürün popüler kültür alanına kadar yayılan ününün ve sıkça indirgendiği “iktidar her yerdedir” formülünün yarattığı fakir algıyı aşmak için eşsiz birer kaynak sunuyor. Derslerin Fransızca baskılarında olduğu gibi Türkçe baskılarında da kronolojik bir sıra yerine yayına hazırlık sırası gözetildiği için, yani farklı konu ve dönemleri ele alan dersler karışık bir biçimde yayınlandığı için, bu uzun soluklu araştırmanın farklı parçalarını birbirine bağlamaya çalışmak kullanışlı olabilir. Dolayısıyla bu kısa önsözün ilk hedefi, Michel Sennelart'ın bu cildin sonunda yer alan ve 1978-79 derslerinin kuramsal bağlamını açık bir biçimde ortaya koyan sunumunu tamamlayacak biçimde, Foucault'nun 1970 ile 1978 arasında Collège de France'ta izlediği güzergâha dair birkaç ipucu vermek olacak: 1960'ların sonunda insan bilimlerinin doğuşundan ve bilmenin arkeolojisinden söz eden Foucault, neden bu derste şehircilik sorunlarından, liberalizmden, hatta pastoral bir iktidardan söz etmeye başladı? Bu karmaşık kuramsal güzergâhın haritasında “strateji”, “norm” ve “yönetim” kavramları yol gösterici olacak, zira bunlar 1978 dersinde Foucault'nun ortaya koyduğu ortam yönetimi, pastoral iktidar ya da liberal yönetimsellik gibi yeni perspektifleri daha geniş bir bağlam içerisinde anlamamızı sağlayacak.

Foucault'nun Collège de France'ta verdiği dersler, bu dönemde yayınlanan kitapları ile yer yer keşişse de, düşünürün bu yıllardaki güzergahını belki de kitaplardan daha çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Bu güzergâh aslın-

da önceden çizilmiş bir rotanın kesinliğine sahip değil, daha ziyade birtakım varsayımların tarihsel malzemeler üzerinde uygulanarak sınanması yoluyla ilerleyen bir araştırmalar bütünü; kimi varsayımlar yolda terk ediliyor, kimileri dönüşüyor, kimileri başka araştırmalara esin kaynağı oluyor. Nitekim derslerin başladığı 1970 yılında Foucault, *Bilmenin Arkeolojisi*'nde ortaya koyduğu kimi yönetsel varsayımları sınamakla işe başlar. Bunların başında da kuşkusuz söylem ve pratiklerin birbirlerine eklenmesi meselesi gelir: “Söylemin söylemsel olmayan pratiklerden türemesinin formları nedir?” sorusuna *Arkeoloji*'nin tutarlı bir cevap getirememesi, 1970'ten itibaren Collège'deki derslerin tam da bu formlarla ilgilenmesini bir ölçüde açıklar.

Arkeoloji'nin nasıl başladığını hatırlayalım: Foucault, Bachelard ve Canguilhem'in yürüttüğü kavram odaklı bilim tarihine hem övgüler düzer, hem de aslında kavramın kendisinin tarihyazımının temel birimi olamayacağını, kavram-öncesi bir yerden, kavramdan daha temel bir öge olan “sözce”den [énoncé] ve onun etrafındaki pratiklerden yola çıkmak gerektiğini söyler. *Arkeoloji*'nin en büyük vaadi belki de tarihsel epistemoloji ile sosyal tarihi bir araya getirmek, yani kavramlarla toplumsal yapıları doğrudan belirlemek ilişkilerinin dışında, her zaman zaten ilişki içinde olan öğeler olarak düşünmekti. Foucault'nun “genel tarih” adını verdiği ve *Deliliğin Tarihi*'nde de uyguladığı yöntem buydu, yani kapatma pratiği ile delilik söylemini karşılıklı etkileşimleri içerisinde düşünmek. “Bilme” (*savoir*) kavramı da, biçim kazanmamış bir tür çıplak deneyimle, çoktan biçim kazanmış bir bilim arasındaki işte bu geniş alana işaret eder: Söylemin düzeni tam da bu aralarda, söylemsel olmayan pratiklerin söyleme eklenmesi biçimleri itibariyle belirir.

Bu anlamda, 1970'teki *Bilme İstenci Üzerine Dersler*'de,¹ adli söylemin kendisinin söylemsel olmayan birtakım ekonomik pratiklerden, şiddet içeren tahakküm ilişkilerinden doğduğu yönündeki araştırmalar, *Bilginin Arkeolojisi*'ndeki önermelerle doğrudan bir süreklilik sergiler. Neticede *Arkeoloji*, söylemi politik bir mücadelenin nesnesi olan nadir bir varlık olarak görüyordu ve bu söylemin her zaman söylemsel olmayan pratiklerin içinde oluştuğunu ileri sürüyordu. Ancak *Arkeoloji*, söylemi “bağlı olsa da özerk bir alan”² olarak, son derece çelişkili bir biçimde tanımlıyordu. Söylemle pratik

1 *Leçons sur la volonté de savoir*, Cours au Collège de France, 1970-1971, Gallimard-Le Seuil, Paris, 2012; [*Bilme İstenci Üzerine Dersler*, çev. Kerem Eksen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, “Kavramlar ve Pratikler”, 2013].

2 *L'Archéologie du savoir*, Gallimard, Paris, 1969, s. 168.

arasındaki ilişkilerin belirlenmesindeki bu güçlük, aslında Foucault'nun ötesine geçilerek, 1960'lardaki düşünce ikliminin temel bir gerilimi olarak okunabilir; bu gerilimin izlerini, örneğin Althusser ve Althusser'cilerin “teorik pratik” olarak adlandırdıkları kavramda da bulmak mümkündür.³ Çok kabaca söylenirse, bilginin üretimiyle genel anlamda üretim arasındaki ilişkilerin biçiminin spesifik olarak saptanması, en azından Marx'tan beri sorun yaratmıştır ve 1970'te Foucault'nun ortaya koyduğu söylem ile söylemsel olmayan pratiklerin birbirine eklenmesi sorunu da, bu genel ufka dahildir.

Böyle bakınca, Foucault'nun neden 1970'te bir yandan Nietzsche ile, bir yandan da beklenmedik bir biçimde analitik felsefeyle ittifak kurduğunu anlıyoruz. İlk başta tuhaf gözükten bu ittifakı, 1971'deki *Nietzsche Üzerine Ders*'te Foucault şu şekilde ifade ediyor: “gösterge sistemlerinin analizinin, şiddet ve tahakküm biçimlerinin analizine eklenmesi.”⁴ Bu temel tutumu daha sonra, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler” konferansında daha da açık biçimde ortaya koyacaktır: “Söylemi bir strateji olarak okumak [gerek], bir anlamda Anglo-Saksonların (Wittgenstein, Austin, Strawson, Searle) yaptığı gibi. Ancak Oxford'un bir salonunda, bir fincan çay eşliğinde yapılan bu stratejik söylem analizlerinde bana yetersiz gelen şey, bunların ilginç olsalar da son derece sınırlı kalan stratejik oyunlarla ilgilenmeleridir. Acaba biz bu söylem stratejilerini daha gerçek tarihsel bağlamlarda, salon sohbetlerinden farklı pratiklerin içerisinde ele alabilir miyiz? İşte mesele budur.”⁵ Stratejik bir söylem analizi, söylemle toplumsal oluşumlar arasındaki ilişkileri altyapı/üst-yapı biçimine indirgemek yerine, mesela Austin'in *Söylemek ve Yapmak*'da⁶ ortaya koyduğuna benzer bir biçimde, hangi sözcelerin ve sözcemelemlerinin toplumsal alanda hangi etkileri yarattığıyla ilgilenecektir. Dil yalnızca betimleyici bir işleve sahip değildir ve sözceler, kendilerini kullanan kişilere kimi avantajlar sağlayan ya da tersine onlara bir şeyler kaybettiren stratejik hamleler olarak okunabilir. Nietzsche'ye yapılan gönderme de burada devreye girer, zira *Ahlakın Soykütüğü*'nde “iyi” ve “kötü” kavramlarının ortaya

3 *Kapital'i Okumak*'ta bilginin kendine özgü bir gerçekliği, üretim araçları ve kipleri olduğu ama bir yandan da diğer toplumsal yapılarla arasında Marx'ın *Verbindung* adını verdiği bir bağ bulunduğunu görürüz. Bkz. L. Althusser, “Du ‘capital’ à la philosophie de Marx”, Althusser vd., *Lire le capital* içinde, PUF, Paris, § 12, s. 40-45.

4 *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, s. 215.

5 “La vérité et les formes juridiques”, *Dits et Ecrits*, cilt 1, Gallimard, Paris, 2001, s. 1499 [“Hakikat ve Hukuksal Biçimler”, çev. Işık Ergüden, *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3*, Ayrıntı Yay., İstanbul].

6 J.L. Austin, *How to do things with words*, Harvard University Press, 1962 [*Söylemek ve Yapmak*, çev. Levent Aysever, Metis Yay., İstanbul, 2009].

çıkışının analizi, bunları kullananların sağladığı avantajlar üzerinden düşünülüyordu. Bu şekilde, “gösterge sistemlerinin analizi, şiddet ve tahakküm biçimlerinin analizine eklenmiş” olur ve bu eklenme, Althusser’i ve Marx’a özgü sorunları paranteze almak üzere, Foucault’nun Nietzsche ile dil felsefesi arasında kurduğu bir ittifak sayesinde gerçekleşir.

Adli ve cezaî pratikler, 1971-73 arasındaki derslerin başlıklarından da anlaşılacağı gibi (*Ceza Kuram ve Kurumları, Cezai Toplum*), tahakküm ve söylem arasındaki bu ilişkileri gözlemlemek için son derece elverişli, hatta ayrıcalıklı bir alan oluşturuyordu. Bu dönemde Foucault, “hukuki-söylemsel” olarak adlandırdığı ve disiplinler iktidar mekanizmalarını idare etmek bir yana, tasvir etmekte dahi yetersiz kalan analiz şeklini “soyut” ve “idealist” olmakla eleştirerek, onun yerine “pratik ve stratejik” bir analiz önerir. “Strateji” kavramı üzerindeki bu ısrar gözden kaçmayacaktır: Foucault, Clausewitz’in “savaşın politikanın bir devamı olduğu” yönündeki formülünü tersine çevirerek “politikanın savaşın bir devamı olduğunu”⁷ ileri sürecektir. Siyaset kuramcıları yasaların meşruluğunu ve temellerindeki toplumsal sözleşmeyi tartışadursun, hapisane ya da fabrika gibi mekânları örgütleyen disiplinler mekanizmalar, “askerî bir toplum hayalini” hayata geçirmektedir. Hukuki-söylemsel analiz yasa ve yasanın temeliyle ilgilenir, oysa yasaya değil toplumsal normlara ve insan bilimlerinden devşirdiği araçlara dayanan disiplinler iktidarı incelemek için, pratik ve stratejik bir yaklaşım gereklidir.

Foucault, 1973’teki *Psikiyatrik İktidar* dersinde, bu pratik ve stratejik analiz yöntemini daha önceki araştırmalarından aşına olduğu psikiyatri alanına uygular. Bu yaklaşımın en büyük getirisi, psikiyatrinin tımarhane (*asile*) içindeki işleyişini, kurum ve kurumlara ilişkin soyutlamalar üzerinden değil, bu işleyişe ve pratiklerine içrek bir biçimde ele almasıdır. Bu sayede, tımarhaneyi “taktik bir yerleştirme” mantığına göre okumak mümkün hale gelir: Hastaların mekân içindeki dağılımı, deliliği düşmanca bir kuvvet olarak algılayıp yenmek için mücadele eden psikiyatr ile fiziksel olarak karşı karşıya kalışları, iyileştirme sürecinin bir parçası olarak işlemektedir. Tımarhane bu iki gücü karşı karşıya getiren bir tür “muharebe alanı” haline gelir; bu kurumun mekânsal düzenlenişi, psikiyatrin iradesinin hastaya üstün gelmesini sağlayan taktik bir örgütlenmeyi yansıtır: “Akıl hastanesinde iyileşmeyi sağlayan şey, bizzat hastanenin kendisidir. Yani mimari yerleştirmenin kendisi, mekânın düzenlenişi, bireylerin bu mekânda dağılımı, dolaşımı, burada hastaların et-

7 *Surveillers et Punir*, Gallimard, Paris, 1974, s. 170.

rafa bakma biçimi ve hastalara nasıl bakıldığı, terapi rolü gören işte bütün bunlardır.”⁸ Fiziksel gerçekliğin bu şekilde düzenlenmesi psikiyatrı “gerçekliğin bir temsilcisi” haline getirir, zira tımarhanenin maddi gerçekliği içinde yaşayan hastanın yaşamsal ihtiyaçları veya gündelik yaşamı üzerinde müdahalelerde bulunarak, dış dünyada kabul etmediği bazı normları ona kabul ettirmek mümkün hale gelmiştir.⁹ Bu anlamda, yerel ya da mikro düzeyde yapay olarak kurulan gerçeklikler, yani hapishane veya tımarhane gibi disiplinler mekânlar, genel ya da makro düzeyde geçerli olan normların buralarda bulunan insanlara kabul ettirilmesini sağlayan birer düzenek oluştururlar.

1975’te yayınlanan *Hapishanenin Doğuşu*’nda ise bu kurumun işleyişi 18. yüzyılda ortaya çıkan “disipline edici ve normalleştirici” bir sistem dahilinde düşünülür; burada söz konusu olan, “hem tekil eylemlerin, verimliliklerin, davranışların karşılaştırıldığı ve farklılaştığı bir alan, hem de bunların uyulması gereken bir kuralın ilkesini oluşturan bir bütünle ilişkilendirilmesidir.”¹⁰ İkili bir işleyişe göre, disiplin hem tektipleştirir hem de bireyselleştirir: Önceden belirlenmiş bir norma göre (mesela sabah kalkış saati ya da bir nesnenin üretilme biçimi) davranışları tektipleştirmek amacındadır, ama bu amaca ulaşması için bireyler arasında hiyerarşiler kurması, ölçümler yapması, kimilerini “hizaya getirmek” için kişisel düzeyde devreye girmesi gerekir. Kitabın son cümlesine Foucault’nun düştüğü not, disiplinler iktidarın aslında daha genel bir normalleştirme iktidarının parçası olduğunu ortaya koyar.¹¹

Analizin bu noktasında Foucault’nun önünde iki büyük çalışma alanı açılır: “Normalleştirme iktidarı” adını verdiği mekanizmanın incelenmesinde ilerlemek; bir yandan da, mikro (yerel, disiplinler düzey) ve makro (genel, “toplumsal” düzey ve devlet aygıtı) düzeyler arasındaki ilişkileri netleştirmek. Gerçekten de, disiplinler iktidarı için bir biçimde ele alabilmek uğruna paranteze aldığı devlet sorunundan ilelebet söz etmemesi mümkün değildir, zira son tahlilde hapishane, hastane, okul gibi kurumların bağlı olduğu mer-

8 *Le Pouvoir Psychiatrique*, Cours au Collège de France, 1973-1974, Gallimard-Le Seuil, Paris, 2003, s. 103.

9 Bu tür bir “ihtiyaçlar idaresi”nin en somut örneği belki de Foucault’nun incelediği Dupré vakasıdır: Doktor Leuret, hastası Dupré’nin paranın değerine inanmadığı için çalışmayı reddettiğini saptadığı zaman, hastasının yemeğini keser ve elinde çok az para bulunmasını sağlar. Dupré acıkıp yemek talep ettiğinde ondan para istenecek ve böylece paranın değerini kabul etmek zorunda kalacaktır; Dupré’nin yemek için para gerektiğine, para kazanmak için de çalışmak gerektiğine ikna edilmesi için tımarhanenin sağladığı taktik imkânlar kullanılmıştır. *A.g.e.*, s. 155.

10 *Surveiller et Punir*, *a.g.e.*, s. 209 ve sonrası.

11 “Modern toplumda normalleştirme iktidarına ve bilmenin oluşumuna dair çeşitli çalışmalar için tarihsel bir arka plan oluşturacak bu kitabı burada noktalyorum”, *A.g.e.*, s. 360.

ci odur. O halde bu analiz yerel ve mikro bir düzeyde yürütülse bile, iktidar analizinde varılacak son nokta devlet değil midir?¹²

Norm kavramına dayanan bir analizin avantajları tam da bu sorunun çözümünde devreye girer. Foucault bu norm ve normalleştirme sorununu büyük ölçüde *Deliliğin Tarihi*'ndeki tez danışmanı Georges Canguilhem'den miras alır. Özellikle biyoloji tarihi üzerinde çalışan Canguilhem, bir yandan her canlının içinde yaşadığı ortama kendi normlarını dayatma çabası olarak anlaşılan biyolojik bir *norm koyuculuk* yetisinden söz ederken, bir yandan da "bir varoluşa bir talep dayatmak" biçiminde tanımladığı toplumsal bir *normalleştirmeden* bahsediyordu. 1943'te yayınlanan *Normal ve Patolojik* isimli eserine 1963'te eklediği "toplumsal olandan yaşamsal olana" başlıklı metinde Canguilhem, 18. yüzyılda sanayileşmiş üretimin rasyonelleşmesiyle birlikte ortaya çıkan, eğitim, sağlık veya ulaşım gibi farklı alanları etkileyen bir normalleştirme düzeneğini ortaya koyuyordu.¹³ Buna göre, toplumsal bir normun inşası her zaman için giderilmek istenen bir eksikliğe ya da değiştirilmek istenen bir duruma işaret eder; "normalleştirmek gereken" dağınık ve çeşitli bir veri bütünü öngörür. Anormal olan bu yüzden normal olana göre "varoluşsal olarak birincil, mantıksal olarak ikincildir": Norm belirlenmeden ve normal olan var edilmeden evvel anormal olanın bu şekilde belirtilmesi elbette mümkün değildir, ancak söz konusu normun oluşturulmasının somut nedeni yine de anormal olanın –bu biçimde adlandırılmayan– varlığıdır ("norm koyucu eğilimi tetikleyen, gelecekte anormal olduğu söylenecek kişinin tarihsel önceliğidir.")

Bu analizlerin Foucault için ne denli önemli olduğu, 1975 senesinin *Anormaller* başlıklı dersinde açıkça ortaya çıkar. Bu kez bir yandan adli pratiklerle psikiyatrik ekspertizin kesişme noktalarını, diğer yandan ise 17. yüzyıldan itibaren cinselliği normalleştirmeye yönelik teknikleri inceleyen Foucault, "tehlikeli birey" kategorisinin ortaya çıkışını tam da bir "normalleştirme iktidarı" açısından ele alarak, Canguilhem'in yukarıda alıntılıdığımız metnini politik alanı düşünmek için kullanmayı önerir: "Norm burada doğal bir yasa olarak değil, uygulandığı alanlarla ilgili taleplerde ve zorlamada bulunan bir şey olarak tanımlanıyor. Dolayısıyla norm iktidar iddiasındadır. [...] Norm, pozitif bir müdahale ve dönüştürme tekniği ile, norm koyucu bir projeye bağlantılıdır."¹⁴ Ancak burada biraz önce andığımız devlet sorunu aç-

¹² Bkz. aşağıda 8 Şubat 1978 dersi.

¹³ G. Canguilhem, *Le Normal et le Pathologique*, PUF, Paris, 1943-1963, s. 175-177.

¹⁴ *Les Anormaux*, Cours au Collège de France, 1974-1975, Gallimard-Le Seuil, Paris, 1999, s. 45-46.

sından önemli olan nokta, bu norm iktidarının yasal düzeni neredeyse “kolonize edecek biçimde” aşması ve ele geçirmesidir. Foucault’nun yaptığı tarihsel analize göre, psikiyatrik ekspertizin suç alanında kullanılması, yasa koyucunun değil psikiyatristin belirlediği birtakım kategorilerin yaptırım sahibi olmasını sağlar ve kimin tehlikeli, toplum düşmanı ya da ehlileştirilebilir olduğunu bu kategorilerin belirlemesi sonucunu doğurur. Örneğin çocuk cinselliği konusunda psikiyatriste de yansıyan bir “endişe”nin belirmesi, birtakım davranışların bu bağlamda kontrol altına alınması, devlet kurumlarını etkilese de tek başına devletin sebep olamayacağı, daha derin bir normatif dönüşümün işaretidir.

Yine aynı derste Foucault, normalleştirme iktidarının somut bir örneği olarak, 18. yüzyılda veba hastalığına karşı verilen ve Ortaçağ boyunca cüzamlıların dışlanması fenomeni ile tezat oluşturan mücadeleyi gösterir. Cüzamlılar şehir dışına atılmak suretiyle dışlanırlar (*exclusion*), oysa vebalılar “içeride tutulurlar” (*inclusion*): Veba olduğu anlaşılan bir şehir karantina altına alınarak dışarıya kapatılır, “ince ve detaylı bir analize tabi tutulur.”¹⁵ Cüzamın dışlayıcı modelinden vebanın kontrole ve içermeye yönelik modeline geçiş, Foucault’nun “pozitif iktidar teknolojileri” adını verdiği ve yasaklamaktan, dışlamaktan ve bastırmaktan ziyade kimi verilere dayanarak üreten, gözlemleyen, kendini çoğaltan bir iktidar modelinin habercisidir. 18. yüzyıl bu anlamda bir dönüm noktasıdır, zira iktidar, hakkında herhangi bir bilgi üretmediği tebaasının canını ya da malını almaya, onu dışlayıp bastırmaya yönelik hükümler biçiminden, hakkında bilgi üretilen davranış ve varoluş alanlarının (“cinsellik”, “aile” vb.) normalleştirildiği bir yönetim biçimine dönüşür. Elbette buradaki “pozitif” ifadesi Foucault’ya ait bir değer yargısı içermez ve bu iktidarın işleyişinin içeriden betimlenmesi haricinde bir anlam taşımaz.

Cinselliğin Tarihi’nin ertesi yıl yayınlanacak birinci cildi ve 1976 senesinin dersi *Toplumunu Savunmak Gerekir*, bu üretici iktidar temasını derinlemesine ele alarak mikro düzeyden makro düzeye nasıl geçileceği konusunda ipuçları verir. Foucault bu derste ve kitapta, politikayı savaşın bir devamı olarak okuma tercihini doğuran stratejik analizi kullanarak, iktidarın devredilebilir bir sözleşme nesnesi, mübadele edilen bir tür mal olarak ele alınmasına karşı çıkıyordu. Yani iktidarın birincil olarak ekonomik ilişkilerle belirlenen, bunların değişmesiyle doğası da dönüşen bir tür mal olarak değil, ekonomiyi de kapsayan daha geniş bir güç ilişkileri ağı içinde okunması gerektiği yolun-

daki fikrini, iktidar/ekonomi bileşeninin yerine iktidar/savaş bileşenini koyarak geliştirmek niyetindeydi.¹⁶ 1976'nın ilk derslerinde bu yoldan giderek “bundan sonraki beş senenin savaş, mücadele, ordu meselelerine ayrılacağı- nı” haber verse de, bu duyurudan hemen sonra açtığı yöntem tartışması –sık- ça başına geldiği gibi– onu başka mecralara sürükler. Siyaset felsefesinin kla- sik meselesini, “hakikat söylemi olarak felsefenin ve hukukun iktidarın sınırlarını nasıl belirleyebileceği” olarak tanımladıktan sonra, kendi meselesinin ise “iktidar ilişkilerinin hakikat söylemlerini nasıl ürettikleri” olduğunu söy- ler.¹⁷ Foucault, sözleşme ve yasanın temellendirilmesine dair sorunlarla değil, tek parçalı hükümler yapısının altında işleyen çoğul tahakküm mekaniz- malarının, yasal yapı içindeki tüzük, yönetmelik vb. gibi ikincil metinlerden yola çıkarak ortaya konmasıyla ilgilenir. Kısacası, “Hobbes’un yaptığının tam tersini yapmaya”, yani “tabi oluşun maddi merciini özne/tebaanın kuru- luşu olarak kavramaya”¹⁸ çalışmaktadır.

Bu noktada önemli bir karşıtlık ortaya çıkar. Normalleştirmeye yöne- lik disiplinler iktidar biçimleri, hükümlerin iradesinin tekil yansıması olarak düşünülen yasa gibi işlemez. Bu biçimler, 18. yüzyılda yeşermeye başlayan insan bilimlerine, tıbbın yaygınlaşmasına, klinik bilgiye dayanarak, bu yek- pare hükümler iktidara nazaran kısmen özerk bir yapı sergilerler, hatta onunla çatışmaya başlarlar.¹⁹ Normalleştirme/disiplin iktidarı, siyaset alanı- nı haklara sahip özneler arasındaki alışveriş olarak okuyan hükümlerlik/ya- sa düzeninin altında, beden ve davranış çokluklarına kimi normlar dayata- rak onlar üzerinde hâkimiyet kurmak üzere işler. Peki, bu tür bir hâkimiyeti arayan iktidar biçimleri, politikayı tam da savaşın bir devamı haline getir- mezler mi? Giderek daha düzenli, disiplinli hale gelen orduların nizamını si- vil toplum hayatına uygulamak, okullara, hastanelere, toplumsal yaşama bu tür bir nizam getirmek kimin aklına gelmiştir, ne zamandan beri uygulan- maktadır? Toplum “savunmak” gerekmesi, anormaller ve farklı ırklar gibi düşmanlar yaratılması, barış halinin altında işleyen bu savaş mantığının bir göstergesidir. Foucault, bu sürekli savaş ya da ırklar savaşı kuramının nasıl olup da biyolojik bir temele dayandığını, Darwin’den önce, Fransız Devrimi döneminde yeşerdiğini gösterme amacındadır.²⁰ Yani ırkçılık meselesinin

16 *Il faut défendre la société*, Cours au Collège de France, 1975-1976, Gallimard-Le Seuil, Paris, 1997, s. 15.

17 *A.g.e.*, s. 22.

18 *A.g.e.*, s. 26. *Sujet* kavramının “özne” ve “tebaa” anlamları hakkında bkz. aşağıda s. 64, not (*).

19 *A.g.e.*, s. 35.

20 *A.g.e.*, s. 52.

gelişimi,²¹ bir devletin kendi ırkı için uyguladığı sürekli arındırma politikaları, iktidarın biyolojinin “verilerine” dayanmaya başlamasının bir alametidir.

Irklar arası savaş teması, 17 Mart 1976 dersinde “canlı varlık olarak insan” üzerinde 18. yüzyıldan itibaren kurulan bir devlet iktidarı tezine, başka bir deyişle “biyolojinin devletleşmesi” olarak ifade edilen “biyo-iktidar” tezine bağlanır.²² Normalleştirme iktidarı ile hükümran iktidar arasındaki fark, bu tez açısından okunduğunda da geçerliliğini korumaktadır, zira hükümran tebaasının canını alır ya da bağışlarken, yani tebaanın yaşamı ya da ölümü hükümranın iki dudağı arasındayken, 18. yüzyıl ile birlikte devletlerin nüfuslarını *yaşatmaya* yönelik politikalar geliştirdiklerini söyler Foucault. Disiplin neredeyse teker teker bedenlerle ilgileniyordu –ve bu yüzden anatomik bir politika oluşturuyordu– oysa biyo-iktidar insanı bir tür varlığı olarak ele alarak doğum, üretim, hastalık vb. gibi kitlesel fenomenlerle ilgilenir. Doğum kontrolü pratiği 18. yüzyıldan önce devletler tarafından uygulanmıyordu. Bu dönemden önce hiçbir devlet yerleşik hastalıklarla mücadele ederek, “kamu hijyeni” politikalarıyla üretim gücünün sağlığını iyileştirmek için böylesine düzenli bir çaba göstermiyordu; İnsan topluluklarını, doğa tarihi ve tıbbın verilerinden hareketle tüm canlılar gibi belirli bir ortamın içinde yaşayan, bu ortama uyum sağlayan varlıklar gibi görmüyordu. En önemlisi, bugün anladığımız anlamda “nüfus” diye bir şey yoktu – istatistik verilere dayanarak davranışları ölçülebilecek, üzerinde eylemde bulunulabilecek böyle bir kitle olmadığı gibi, kavramın kendisi de yoktu. Bu veriler bir araya getirildiğinde anlaşılacağı gibi, 18. yüzyıldan itibaren, tıp ile kol kola yürüyen ve nüfusu hedef alan yeni bir devlet aklı, politik alana dair yeni bir rasyonalite ortaya çıkmıştır.²³ Devletin artık kendi vatandaşlarını öldürmeyi değil, sürekli bir ölçümün,

21 Irk paradigmasının doğuşunun dejenerasyon temasıyla birlikte ele alındığı yeni ve son derece kapsamlı bir çalışma için bkz. Claude-Olivier Doron, *Races et dégénérescence. L'émergence des savoirs sur l'homme anormal*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université Paris VII Denis Diderot, 2011.

22 *Il faut défendre la société*, s. 212.

23 Bu açıdan bakıldığında “biyo-iktidar” tezi, özellikle kimi sosyolojik okumaların onu tarihsel bağlamından ayırıp genelileştirmek suretiyle öne sürdükleri gibi “yaşam üzerinde” kurulan bir iktidar tezinden çok daha belirli ve dardır, zira 18. yüzyıl Avrupa’sında beliren, kamu hijyeni veya nüfus politikaları gibi emareleri olan, tür varlığı olarak anlaşılan insanları yaşadıkları biyolojik-kültürel ortam içinde yönetme amacındaki teknikler bütününe işaret eder. Biyo-iktidar tezinin bu “dar kullanımı” genellikle başka tarihçilerin çalışmaları tarafından da doğrulanır; örneğin bu dönemdeki tıp ve devlet ilişkileri konusunda bkz. G. Vigarello, *Histoire des pratiques de santé. Le sain et le malsain depuis le Moyen Âge*, Seuil, “Points Histoire”, Paris, 1993; P. Rosanvallon, *L'État en France de 1789 à nos jours*, “L'Univers historique”, Seuil, Paris, 1990. Ayrıca Foucault ve tarih yazımı konusunda bkz. Jan Goldstein (ed), *Foucault and the Writing of history*, Blackwell, Cambridge, 1994.

regülasyonun parçası haline getirerek “yaşatmayı” tercih ettiği, bedenler üzerindeki disipliner iktidarın ve nüfus üzerindeki biyo-iktidarın normalleştirici tekniklerinin birbirini tamamladığı bir döneme girdiğimizi söyler Foucault. Norm tam da hem bedenler üzerinde, hem de nüfus üzerinde uygulanabilen bir şeydir: Hem davranışları ıslah etmek için, hem de nüfus hareketlerini “regüle etmek” için norm modeli kullanılabilir.²⁴

Bu güzergâhın sonunda 1978’e gelindiğinde, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* dersinin arka planındaki meselelerin genel görünümü budur. Ancak bizzat dersin başlığı yeni bir dağılımın ve yeni soruların habercisidir: Devletlerin 18. yüzyıldan itibaren nüfusları yönetme biçimi bir “güvenlik” teknolojileri bütünü olarak anlaşılabilir mi? Bu güvenlik mekanizmaları, toprak üzerinde hâkimiyet kuran hükümlerden farklı bir bütün ortaya koymaz mı? Ama belki de 1978 dersinin hesaplaşması gereken en önemli soru şudur: Hükümler iktidar gibi kullarının canını alan ya da bağışlayan, vergi kesip askere alan, yani sürekli “almak” üzerine kurulu bir bütünden, nüfus hareketlerini düzenlemek, kamu sağlığını koruyup geliştirmek, vatandaşlarına yaşam hakları ve somut toplumsal güvenceler sağlamak üzerine kurulu bir bütüne geçildiği tezi işlenirken, özgürlük ve liberalizm sorununu da aynı anda ele almak gerekmez mi? Foucault şimdiye dek 18. yüzyılı kapatmanın, gözetlemenin ve disiplinin altın çağı olarak okumuştur; oysa bu dönem tam da malların ve kişilerin dolaşımının arttığı, devletlerin ticari dolaşımın önündeki engelleri azalttığı, sonunda ise Fransız Devrimi ile yurttaşlarına bu dolaşım hak ve özgürlüklerini tanıdığı bir dönem, yani hem ekonomik hem de siyasal liberalizmin altın çağı değil midir?

* * *

Şimdi bu kuramsal ufku takip ederek 1978 dersinde Foucault’nun ortaya koyduğu kimi perspektiflere kısaca değinebiliriz; onu buraya getiren güzergâhın ardından, bu derste takip ettiği güzergâh için de bir harita önerebiliriz. *Bilme Üzerine Dersler*’den itibaren Foucault’nun yetersiz bulunduğu yasa modeline karşı stratejik bir modeli tercih ettiğini – yani somut politik ilişkileri anlamak için sözleşmeye dayalı kurguları değil, savaş mantığının hâkim olduğu güç ilişkilerini merkeze almayı istediğini söylemiştik. Ancak bu stratejik model, askerî nizamın toplumun geneline yayılmış bir devamı gibi duran disiplinler için elverişli olsa da, Foucault’nun giderek daha yakından ilgilendiği

şiddetsiz idare tekniklerini açıklamakta zorlanıyordu. Kaldı ki, 1975 dersinde ortaya çıktığı gibi, disiplinler iktidarın tarihi de modern ordu deneyiminden çok daha eskiye, Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ve manastır kültürüne kadar uzanıyordu.²⁵ Diğer yandan da, biraz önce gördüğümüz gibi, Foucault 1976'nın son dersinde biyo-iktidar hipotezini öne sürerken, bedenlerin disipline edilmesine yönelik tekniklerle nüfusun idare edilmesine yönelik –“güvenlik” başlığı altında topladığı– teknikleri birbirine bağlayan şeyin norm olduğunu belirtiyordu. Kısacası, normalleştirici, doğrudan şiddet kullanmayan, disiplinden de farklı olan bir iktidar türünü araştırmaya başlamış ve bu araştırmada kullanmak üzere, karşı karşıya iki rakip öngören savaş veya strateji modelinden başka bir modelin peşine düşmüş gibiydi. İşte Ocak 1978'den itibaren “yönetim” kavramı bu boşluğu doldurmaya başlar – öyle ki, “biyo-iktidarı” konu alması gereken ders, giderek bu yönetim kavramının tarihinin ve Foucault'nun “yönetimsellik” adını vereceği tekniğin incelenmesine ayrılır. Bu denli merkezî bir yerde duran bu “yönetim” kavramının işlevi ve özgünlüğü ne olabilir?

Yönetimin özgünlüğünü anlamak için önce güvenlik düzeneklerinin işleyişini vurgulamak gerekir. Güvenlik düzenekleri, davranışlara yasa koyan yasa düzeninden ve bedenleri terbiye eden disiplinden farklı olarak, olası toplumsal fenomenleri önceden tahmin etmek, olasılıklarını hesaplamak, onları şu ya da bu yöne doğru sevk etmek gibi işlemlerde bulunur. Bu üç tip iktidarın işleyişleri arasındaki farkları Foucault mekânı ele alma biçimleri üzerinden açıklayacaktır. Hükümlerlik ve yasakları elbette bir *toprak* üzerinde uygulanır – peki disiplinler iktidar ve güvenlik mekanizmaları bu toprakta ne yaparlar? Şematik bir cevaba göre hükümlerlik bir başkent kurmaya ve güçlendirmeye, disiplin bir mekânı öğelerin hiyerarşik ve işlevsel dağılımını örgütlemek üzere inşa etmeye, güvenlik ise verili bir şehirde olay ve fenomenleri “regüle etmeye” çabalar. Daha ayrıntılı bakıldığında ise, 18. yüzyıldaki şehirleşme fenomeninin, iktidar yapısını derinden etkileyen sonuçları olduğu ortaya çıkar. Zira bu dönemde Avrupa şehirleri, bir yandan nüfus artışının, bir yandan da ticari talebin ve dolaşımın çoğalmasının etkisiyle artık kabuklarını kırıp genişlemek, kişi ve malların bu artan dolaşımına ayak uydurmak zorunda kalmışlardı. Var olan bir şehrin yeni dolaşımlara açılması gibi bir sorun, disiplinler iktidarın bir hapisane inşa ederek orada kendi normlarını dayatmaya çalışmasından çok farklı bir analiz gerektiriyordu. Bir şehrin idaresi artık

veri olarak kabul edilen bazı fenomenleri –suç, nüfus, vb.– öngörüp hesaplamasını, insan ve mal dolaşımının güvenli bir çerçeve içinde olup bitmesini sağlamak demektir. Bu anlamda güvenlik düzenekleri, esasen dolaşım serbes-tisinin getirdiği sorunları ortadan kaldırmak için düşünülmüş tekniklerdir.

Ancak Foucault biraz daha ileri giderek, güvenlik düzeneklerinin nüfus-un içinde yaşayacağı bir *ortam* yarattığını söyler.²⁶ Bu saptamanın önemi, ortam (“milieu”) kavramının bilim tarihinde kayda değer bir yer tutmasın-dan gelir – Foucault bu konuda yine Canguilhem’in bu kavramın tarihiyle il-gili çalışmalarına referans verir. Ortam kavramı, Newton fiziğinde “bir cis-min arasında mesafe bulunan diğer bir cisim üzerindeki edimini”, yani doğ-rudan olmayan, mesafeli bir eylemi açıklamaya yarar. Özellikle Lamarck ile birlikte yerleştiği biyolojide ise, bir canlının yaşamsal anlamda bağlı olduğu çevre, varoluş koşullarını ona sağlayan yaşam alanı anlamlarına gelir. İşte Foucault’ya göre 18. yüzyılda şehir planlamacıları, bu kavram henüz olgun-laşmamış olsa da, şehri içinde yaşayan nüfusun ortamı olarak düşünüyorlar-dı. Burada nüfus “içinde yaşadıkları maddi çerçeveye biyolojik olarak bağlı olan bireylerin toplamı” anlamına geliyordu; biyo-iktidar ise, yapay bir or-tam içinde yaşayan türün doğallığı sayesinde işliyordu. Yani, biyolojik bir or-tam içinde yaşayan herhangi bir canlının vereceği tepkiler nasıl doğa yasala-rıyla belirleniyorsa, kendisi için düzenlenen ortam –şehir– içinde yaşayan nü-fusun tepkileri de aynı mekanizmaya göre öngörülebilirdi.

İşte güvenlik mekanizmalarının, dolaylı etkiye bulunmak suretiyle nü-fus üzerinde uyguladıkları işlemin ismi Foucault’ya göre tam olarak “yöne-tim”dir. İnsanların eylemlerini yasaklamak ya da bedenlerini bir norma göre hizaya sokmak değil, tersine onların edimlerini olabildiğince serbest bırakarak, içinde yaşadıkları ortamı düzenlemek yoluyla davranışlarını yönlendir-mek, onları yönetmenin bir biçimidir. 18 Ocak dersinde Foucault’nun “şey-lerin idaresi yoluyla insanların yönetilmesi” adını verdiği bu pratik, ona göre özgür bırakarak yönetmeye yönelik bir politik teknoloji olarak liberalizmin temelidir. Burada hayranlık uyandırıcı bir okuma stratejisi vardır, zira Fouca-ult liberalizmi bir kuramlar bütünü ya da bir ideoloji olarak değil, bir yöne-tim pratikleri –örneğin Fizyokratlarda görüldüğü gibi, ekonomik ya da toplumsal gerçeklikleri veri olarak kabul eden ve bunlar üzerinde müdahalelerde bulunan yönetim pratikleri– bütünü olarak ele alır. Böyle bakıldığı zaman, “bırakınız yapınlar” ilkesi, insanların istediklerini yapmalarından çok, onla-

26 Bkz. aşağıda 11 Ocak 1978 dersi, s. 22-24.

rın ne yapmayı isteyeceklerini önceden tahmin eden bir yönetimin onlara tam da bunun için müsaade etmesine dayalıdır – kıtlık döneminde fizyokratların savunduğu buğday fiyatları politikası tam olarak bunu gösterir. Hükümranlık toprak üzerine hâkimiyet kurar, oysa yönetim insanların, özellikle de şeylerin akışına dair bir *planlama* içerir.

Bu tür bir analiz, norm ve normalleştirme meselesi hakkında da kimi sonuçlar doğurur. 25 Ocak dersinin başında Foucault, yıllardır benimsediği bu kavramın genelliğinden rahatsız olduğunu ortaya koyan bir biçimde, “kim normalleştiriyor ki?” demeye kadar işi vardırı;²⁷ ardından da güvenlik düzenekleri ile disiplinin norm koyma biçimleri arasındaki farkları vurgulamak üzere, bu kez 18. yüzyılda çiçek hastalığının tedavi biçimlerini ele alır. Disiplinlerde önce bir norm belirleniyor ve insanlar bu norma göre hizaya getiriliyor, normal ve anormal ayrımı da buna bu göre yapılıyordu. Güvenlik mekanizmalarında ise normal olan önce gelir: Normal, istatistiklerde diğer öğelere baskın çıkandır ve norm ona göre belirlenir; örneğin Foucault’nun incelediği dönemde çiçek hastalığından normal ölüm oranı 7,782’ye 1 olarak belirlenmiştir. Yani burada dışarıdan bir norm dayatılmamış, var olan gerçeklik –istatistik olarak normal– veri olarak kabul edilip norm ondan türetilmiştir. Foucault normun önce geldiği disipliner modeli bir “normlama”, normalin önce geldiği güvenlik modelini ise kelimenin gerçek anlamında bir “normalleştirme” olarak adlandırmayı önerir.

Bu iki öge, yani ortam yönetimi ve istatistik anlamda normal olanın veri olarak kabul edilmesi, yeni bir dizi çıkarır ortaya: “Güvenlik mekanizmaları - nüfus - yönetim dizisi”. Nihayet 1 Şubat dersinde bu dizinin son ögesi, sürekli telaffuz edilen “yönetim” kavramı kendi başına incelenmeye başlar. Foucault, 16. yüzyıldan itibaren büyüyen “yönetim sanatları” ile, yani kişinin kendini yönetmesine, çocukların yönetilmesine, malların ve zenginliklerin yönetilmesine yönelik tekniklerle ilgilenmeye başlar. Bu yönetim sanatlarının devlet yönetimine dahil edilmesindeki amaç, devletin de aile gibi titizlikle yönetilmesini sağlamaktır. Bu analizin sonunda, Foucault aslında yapmak istediği şeyin bir “yönetimsellik tarihi” olduğunu söyler – burada hem nüfus üzerinde iktisada dayanarak ve güvenlik mekanizmaları aracılığıyla uygulanan iktidarı, hem de yönetim sanatlarının kademeli bir biçimde devleti ele geçirmesini kast etmektedir. Yani modern devletin incelenmesini, ondan daha geniş ve daha köklü bir teknolojiler bütününe (“yönetimselliğe”) bağlamak istemektedir.

8 Mart 1978 Dersi

Ruhların pastoral idaresinden insanların politik yönetimine. – Bu dönüşümün genel bağlamı: 16. yüzyılda pastorallığın krizi ve tutum ayaklanmaları. Protestan Reformu ve Karşı Reform. Diğer etkenler. – İki önemli fenomen: Dini pastorallığın yoğunlaşması ve tutum meselesinin hem özel, hem de kamusal planda öne çıkması. – Egemenliğin uygulanmasına özgü yönetsel akıl. – Aziz Thomas’la karşılaştırma. – Kozmolojik ve teolojik sürekliliğin kopuşu. – Yönetim sanatı meselesi. – Tarihte kavranabilirlik sorunu hakkında bir not. – Devlet aklı (1): Yenilik ve skandal konusu. – Devlet aklı etrafındaki polemikte üç odak noktası: Machiavelli, “politika”, “devlet”.

Bugün nihayet, ruhların pastoral idaresinden insanların politik yönetimine geçmek istiyorum. Elbette, ruhlar ekonomisinden insanların ve nüfusların yönetimine fiili olarak geçilmesini sağlayan dönüşümlerin taslağını bile çıkarmaya girişmem. Ben önümüzdeki seanslarda yalnızca bu geçişi teyit eden birkaç genel dağılımdan söz edeceğim. Nedenselliğe ve geleneksel nedensellik ilkesine yönelik asgari bir saygı icabı, ruhların pastoral idaresinden insanların politik yönetimine bu geçişi gayet iyi bildiğiniz bir bağlama oturtmak gerektiğini ekleyeyim. Bu bağlam tabii öncelikle 15. ve özellikle 16. yüzyılın büyük isyanları, daha doğrusu “pastoral isyanlar” olarak adlandırabileceğimiz isyanlar dizisidir – Protestan Reform hareketinin hem en radikal biçimini hem de zapturapt altına alınışını teşkil ettiği, benim “tutum ayaklanmaları” adını verdiğim fenomenler. Bu tutum ayaklanmalarının tarihini çıkarmak gerçekten ilginç olurdu. 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başındaki büyük politik ve toplumsal sarsıntı süreçlerinin temel boyutunun tutum ayaklanmaları olduğu söylenebilir; ancak bunun yanı sıra bambaşka hedefleri ve meseleleri olan sarsıntı süreçlerinin ya da devrimci süreçlerin içinde dahi bu tutum isyanı boyutunun mevcut olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin 17. yüzyıl İngiliz devriminde bu son derece açıktır, zira buradaki bütün mücadelelerin en büyük meselelerinden ya da eksenlerinden biri dinî örgütlenme ve cemaatlerin farklı biçimlerinin ortaya çıkması olmuştur. Aslında Fransız Devrimi’nde de, tutum ayaklanmaları ve isyanlarının oluşturduğu boyut çok

önemlidir – her ne kadar bunların içerisinde politik kulüplerin* oynadıkları rol büyükse de, başka boyutları da kesinlikle söz konusu olmuştur. 1917 Rus Devrimi'nde de tutum isyanları yaşanmış, sovyetler ve işçi konseyleri bu isyanların tezahürü, ama yalnızca tezahürlerinden biri olmuştur. Buralarda da, bu tutum isyan ve ayaklanmalarının nasıl yayıldıklarını, devrimci süreçler üzerinde ne gibi etkilerde bulduklarını, nasıl kontrol ve zapturapt altına alındıklarını, özgüllüklerinin, biçimlerinin, içsel gelişim yasalarının neler olduğunu araştırmak ilginç olurdu. Yani bütün bunlar olası bir inceleme alanının öğeleridir. Sonuç olarak ben yalnızca ruhların idaresinden insanların politik yönetimine geçişin, bu genel tutum ayaklanmaları, direnişleri ve isyanları bağlamında ele alınması gerektiğini söylemek istemiştim.

İkinci olarak, tabii dinî pastorallığın iki büyük yeniden örgütlenme tipini hatırlatmak gerekir: Farklı Protestan tarikatlar ve Katolik Karşı-Reform. Protestan Kiliseleri ve Katolik Karşı-Reformu, size geçen sefer sözünü ettiğim karşı-tutumların tanımlayıcı öğelerinin birçoğunu kendilerine mal etmişlerdir. Ruhanilik, kendini adamanın yoğun biçimleri, Kutsal Kitap'a dönüş, çilecilik ve mistisizmin kısmi olarak yeniden nitelendirilmesi, bütün bunlar karşı-tutumların Protestan Kiliseleri veya Karşı-Reform hareketi içinde yeniden değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Ayrıca tabii, bu pastoral ayaklanmaları hareketlendiren, destekleyen, uzatan büyük toplumsal mücadelelerden de söz etmek gerekir. Köylüler savaşı buna bir örnektir.¹ Keza, feodal yapıların ve bu yapılara bağlı iktidar biçimlerinin bu tür mücadelelere karşı koyup onları sonlandırmadaki yetersizliğinden söz etmek gerekir. Çok iyi bilindiği gibi, feodal yapıların artık yeterli ve sağlam bir çerçeve oluşturamamaları sonucunu doğuran yeni ekonomik ve dolayısıyla politik ilişkilerden söz etmek gerekir. Nihayet, Batı'ya komuta eden, selameti, zamanın birliğini ve bitimini vaat eden iki büyük tarihi-dinî egemenlik kutbu olan Kilise ve İmparatorluğun, prenslerin

(*) Fransız Devrimi sırasında yurttaşların politik meseleleri konuşmak için bir araya geldikleri cemiyetlere “kulüp” ismi veriliyordu –Jakobenler Kulübü gibi– ç.n.

1 *Bauernkrieg* (1524-1526): Alman köylülerinin Güney Almanya'daki isyanı. 15. yüzyıldaki köylü isyanlarının bir devamı niteliğindeki bu hareketin hedefinde ilk olarak mali yüklerin fazlalığı ve ağaların yasal haksızlıkları vardı – ancak bu isyan 1525 senesinin başlarında, Münzer anabaptistlerinin etkisi altında dinî bir nitelik kazanmıştır. Katolik ve Lutherci prenslerin önderliğindeki bastırma hareketinde 100.000 kişi ölmüştür. Bkz. E. Bloch, *Thomas Münzer als Theologe der Revolution*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1960; Fransızca çeviri: *Thomas Münzer, théologien de la Révolution*, çev. M. de Gandillac, Julliard, Paris, 1964; K. G. Walter, *Thomas Munzer (1489-1525) et les luttes sociales à l'époque de la Réforme*, A. Picard, Paris, 1927; M. Pianzola, *Thomas Münzer, ou la Guerre des paysans*, Le Club français du livre, “Portraits d'histoire”, Paris, 1958; E. G. Léonard, *Histoire générale du protestantisme*, cilt 1, s. 93-97.

ve kralların üzerinde bir tür büyük ruhani-dünyevi pastorallik oluşturan bu iki kutbun ortadan kalkmasından söz etmek gerekir. Size sözünü ettiğim dönüşümün etkenlerinden biri işte bu iki büyük birliğin dağılmasıdır.

Her durumda –ve bu kısa girişi burada keseceğim– şunu fark etmek gerekir: 16. yüzyılda pastoralliğin ortadan kalkışına tanık olmuyoruz. Hatta, pastoral işlevlerin Kilise’den Devlet’e nakline bile tanık olmuyoruz. Tanık olduğumuz çok daha karmaşık fenomen şudur: Bir yandan dinî pastoralliğin güç kazanması söz konusudur – yalnızca ruhani biçimleri itibariyle değil, dünyevi etkisi ve yayılımı itibariyle de güç kazanması söz konusudur. Aslında hem Reform hem de Karşı-reform hareketleri, dinî pastoralliğin bireyleri geçmişe oranla daha fazla kontrol etmesine imkân sağladılar: Kendini adama tutumlarının çoğalması, ruhani kontrollerin artışı, bireylerle rehberleri arasındaki ilişkilerin güç kazanması gibi olgular buna örnek sayılabilir. Pastorallik hiçbir zaman bu denli müdahaleci olmamış, bireylerin maddi, gündelik ve dünyevi yaşamları üzerinde hiçbir zaman bu kadar çok etkide bulunmamıştı: Örneğin çocukların eğitimi, temizlik, maddi yaşam gibi alanlardaki meselelerin pastorallik tarafından üstlenilmesi söz konusudur. Yani, dinî pastoralliğin ruhani boyutlarında ve dünyevi yayılımlarında güç kazanması söz konusudur.

Diğer yandan, 16. yüzyılda kilise otoritesinin dışında insanların yönlendiriminin [*conduction*] gelişimi de söz konusu. Bu yönlendirim sorununun gelişiminin bir özel biçimi var – kendimi nasıl yönlendireceğim? Çocuklarımı nasıl yönlendireceğim? Ailemi nasıl yönlendireceğim? Unutmamak gerekir ki bu noktada, Helenistik dönemde felsefenin temel işlevini teşkil eden ve bütün Ortaçağ boyunca kaybolmuş olan bir işlev, yani felsefenin “kendimi nasıl yönlendirmeliyim?” sorusuna cevap oluşturma işlevi yeniden ortaya çıkar. Kendimi gerektiği gibi yönlendirmem için, gündelik yaşamımda, başkalarıyla ilişkilerimde, otoritelerle, hükümlerle, ağayla ilişkilerimde kendimi yönlendirmek için kendime hangi kuralları koymalıyım? Ruhumu yönlendirmek için, onu gitmesi gereken yere, yani tabii ki selamete ama aynı zamanda da hakikate doğru yönlendirmek için kendime hangi kuralları koymalıyım?²

2 Felsefe tarihinin bu biçimde dönemselleştirilmesini, P. Hadot’un önceki sene yayınladığı “Exercices spirituels” makalesindeki (*Annuaire de l’École pratique des hautes études, 5e section*, c. LXXXIV, 1977, s. 68, yeniden basım P. Hadot, *Exercices spirituels et Philosophie antique*, Études augustiniennes, Paris, 1981; [*Ruhani Alıştırmalar ve Antik Felsefe*, çev. Kübra Gürkan, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2012]) dönemselleştirmeye karşılaştırmak gerekir: Felsefe kökeni itibariyle “yeni bir yaşama ve görme biçimi için bir formasyon yöntemi, insanın dönüştürülmesine yönelik bir çaba” iken, Ortaçağ’da “teolojinin hizmetkârı” rolüne indirgendiğinde “tamamen teorik

Derslerin Bağlamı

MICHEL SENNELART*

(*) Michel Sennelart Ecole Normale Supérieure'de (SHS/Lyon) siyaset felsefesi profesörüdür. *Machiavélisme et Raison d'État* (PUF, Paris, 1989) ve *Les Arts de gouverner* (Le Seuil, Paris, 1995) kitaplarının yazarı ve M. Stolleis'in *Histoire du droit public en Allemagne, 1600-1800. Théorie du droit public et science de la police* (PUF, Paris, 1998) eserinin çevirmenidir.

Michel Foucault'nun Fransa'da aynı anda yayınlanan *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (1978) ve *Biyopolitiğin Doğuşu* (1979) adlı dersleri, ilk kez 1976'da ortaya çıkmış olan biyo-iktidar sorunsalının¹ birleştirdiği ikili bir yapı oluşturur. İlk ders, bu kavramın hatırlatılmasıyla başlar; ikinci başlığı dahil ikinci dersin programına da bizatihi bu kavram işaret eder. Dolayısıyla, söz konusu iki dersin yalnızca bu “yaşam üzerindeki iktidar” temasının doğuşunu ele aldığı düşünülebilir – Foucault bu iktidarın 18. yüzyıldaki doğuşunu “temel bir dönüşüm, insan toplumlarının tarihindeki kuşkusuz en önemli dönüşümlerden biri”² olarak görüyordu. Böyle bir durumda, bu iki ders, 1976 dersinin sonuç bölümünün tam bir devamı olarak görülebilir. Bir yıllık bir aradan sonra –zira 1977'de ders yapılmamıştır– Foucault kaldığı yerden devam etmiş, şimdiye dek yalnızca çok genel terimlerle ifade ettiği bir varsayım tarihsel analiz sayesinde sağlamlık kazandırmaya çalışmıştır, diye düşünülebilir.

Oysa bu projenin hayata geçirilmesi, görünüşte Foucault'ya ilk hedefini gözden kaybettiren sapmalara yol açacak ve dersi yeni bir yöne doğru sevk edecektir. Sanki biyo-iktidar varsayımının gerçekten işleyebilmesi için daha

1 Bkz. “Il faut défendre la société”, *Cours au Collège de France, 1975-1976*, yay. haz. M. Bertani ve A. Fontana (Gallimard-Le Seuil, “Hautes Études”, Paris, 1997) [*Toplumunu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul, 2002], 17 Mart 1976 dersi; *La Volonté de savoir* (“Bibliothèque des histoires”, Gallimard, Paris, 1976) s. 181-191 [*Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., 4. Basım, İstanbul, 2012].

2 “Les mailles du pouvoir” (1976) *Dits et Écrits*, 4, s. 194.

geniş bir çerçeveye oturtulması gerekli gibidir. İnsan türünün 18. yüzyılda genel bir iktidar stratejisine dahil oluşunun bir “güvenlik teknolojileri tarihi”³ denemesi olarak tanıtılan analizi, yerini, 1978 senesinin dördüncü dersinden itibaren, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından başlayan bir “yönetimsellik” tarihine bırakır. Aynı şekilde ikinci derste, biyopolitikanın oluşum koşullarının analizi, yerini hızla liberal yönetimselliğin analizine bırakır. İki durumda da, Batı’da yaşam üzerindeki iktidarın kendilerinden hareketle örgütlendiği deneyim ve akılsallık biçimlerinin ortaya çıkarılması söz konusudur. Ancak bu araştırma aynı zamanda derslerin ağırlık merkezini biyo-iktidar meselesinden yönetim meselesine doğru kaydırır – o kadar ki en sonunda yönetim biyo-iktidarı gölgede bırakır. O yüzden, Foucault’nun sonraki çalışmalarının ışığında, bu derslerde “kendinin ve başkalarının yönetimi”⁴ sorusuna geçişi haber veren radikal bir kopuşun gerçekleştiğini düşünmek çekici gelebilir. “Yönetim” kavramı, Foucault’nun 1970’li yılların başından itibaren kullandığı “muharebe” söylemini kesintiye uğratarak,⁵ 1980’den itibaren hız kazanan bir geçişin, iktidar analizinden özne etiğine geçişin ilk adımı gibi görülebilir.

Bio-iktidarın soybilimi, her ne kadar dolaylı ve imalı bir şekilde ele alınsa da, bu iki dersin ufkunu oluşturmaya devam eder. Foucault 1979’da ikinci dersin özetini şu sözlerle bitirir:

“Şimdi incelenmesi gereken şey, yaşam ve nüfus gibi spesifik sorunların, her zaman liberal olmasa da, 18. yüzyılın sonundan itibaren liberalizmin etkisinde kalmış olan bir yönetim teknolojisinin içerisinde ortaya çıkma biçimleridir.”⁶

O halde Foucault’nun araştırmasını bu dolambaçlı yollar boyunca yönlendiren şey, sonraki senenin dersinin başlığının da belirttiği gibi “canlıla-

3 Bkz. yukarıdaki 11 Ocak 1978 dersi, s. 11.

4 1983 ve 1984 senelerinin derslerinin başlığı. Bu aynı zamanda, Foucault’nun 1983’te Paul Veyne ve François Wahl ile Seuil Yayınları’nda başlattığı “Des travaux” [“Çalışmalar”] isimli dizide yayınlayacağı duyurduğu kitabın da ismiydi. Foucault gerçekten de 1981’de, yönetimsellik sorununu “başkasıyla ilişkileri dahilinde, kendinin kendi tarafından yönetimi” gibi yeni bir boyutuyla ele almak istediğini söyleyecektir (bkz. 1981 senesinin ders özeti, “Subjectivité et vérité”, *Dits et Écrits*, 4, n° 304, s. 214).

5 “Cezai Toplum” (yayınlanmamış) dersi, 28 Mart 1973: “İktidar bir muharebe gibi kazanılır ve aynı şekilde kaybedilir. İktidarın kalbinde yatan şey, bir sahiplenme ilişkisi değil, savaşçı bir ilişkidir.” Ayrıca bkz. *Surveiller et Punir*, Gallimard, Paris, 1975, s. 31. 1976 senesinin “Toplumunu Savunmak Gerekir” başlıklı dersindeki amaç, bu kavrayışa son vermek ya da en azından iktidar ilişkilerinin analizi için savaş modeline başvurmanın tarihsel sonuçlarını ve ön kabullerini sorgulamaktır.

6 *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978-1979*, yay. haz. M. Senellart (“Hautes Études”, Gallimard-Le Seuil, Paris, 2004), “Résumé du cours”, [“Dersin Özeti”] s. 329.

rın yönetimi”dir.⁷ Ancak biyo-iktidar meselesi, Foucault’nun derslere paralel olarak cinselliğin tarihi üzerine yürüttüğü çalışmadan ayrılamaz. Foucault’nun 1976’da belirttiği gibi cinsellik, “tam olarak nüfusun ve bedenine keşiştiği yerdedir.”⁸ 1978’den itibaren ve 1984’teki *Hazların Kullanımı* ve *Kendilik Kaygısı* kitaplarıyla tamamlanacak süreçte, cinsellik yeni bir anlam kazanır: Artık yalnızca disiplin mekanizmalarıyla regülasyon düzeneklerinin keşişim noktasını oluşturmakla kalmaz, kendilik tekniklerini merkeze alan etik bir düşünümün de temel taşıını oluşturur. Önceki çalışmalarda bulunmayan, ancak 1978’den itibaren derslerde işlenen yönetimsellik sorunsalının çerçevesini çizdiği bir analiz düzlemidir bu.

* ❁ *

İlk olarak, bu derslerin dahil olduğu tarihsel, politik ve entelektüel bağlamın birkaç ögesini hatırlatmak yerinde olacaktır.⁹

Foucault’nun modern yönetimselliğin akılsallığı üzerine giriştiği çalışma, öncelikle, “ikinci sol” denilen hareketin de dahil olduğu,¹⁰ Marksizm ile arasına mesafe koyan ve yeni meseleleri (gündelik hayat, kadınların durumu, özerk yönetim vb.) ele alan yeni bir sol düşüncenin ortaya çıkışına bağlıdır.¹¹ Foucault Eylül 1977’de *Faire* ve *Le Nouvel Observateur* dergilerinin düzenlediği “sol, deneyimleme ve toplumsal değişim” isimli foruma¹² katılacak ve şöyle diyecektir: “Ben burada bulunan insanlar için, yeni meseleleri gündeme getiren yeni insanlar için yazıyorum, onlar için çalışıyorum.”¹³ Sol kültürün

7 Bu ders aslında ruhların yönetimini, vicdan muhasebesi ve günah çıkarma sorunu üzerinden tartışmaktadır.

8 “Il faut défendre la société”, s. 224.

9 Burada yalnızca Foucault’nun müdahil olduğu ve derslerde doğrudan ya da dolaylı olarak sözü geçen olayları ele alacağız.

10 Michel Rocard 1977 Haziran ayında Nantes’taki Sosyalist Parti kongresinde “sol içerisinde iki ayrı politik kültür olduğu yönündeki fikrini geliştirir: Biri devletçi ve Jakobendir, komünistlerle ittifakı savunur; bölgesel ve ademi-merkeziyetçi olan diğeri ise bu ittifakı reddeder – yakında adına ‘ikinci sol’ denecek olan da budur.” (D. Defert, “Chronologie”, *DE*, I, s. 51).

11 Bu dönem hakkında geriye dönüşlü bir bakış için bkz. Foucault’nun G. Rault ile 1983 baharında yaptığı söyleşi: “Structuralisme et poststructuralisme”, *Dits et Écrits*, 4, s. 453-454: “Bu dönemdeki yeni düşüncelerin ve yeni sorunların önemi büyük olmuştur. Bir gün Fransa tarihinin o dönemine [De Gaulle’ün ilk senelerinden itibaren] bakıldığında, burada yeni bir sol düşüncenin doğduğu görülecektir. Bu sol düşünce, çoğul biçimler altında, tam bir birliği olmaksızın –belki onun olumlu özelliklerinden biri de budur– bugünkü sol hareketlerin yerleştikleri ufku tamamen değiştirmiştir.”

12 Bu forum hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Foucault ile yapılan mülakatın giriş kısmı: “Une mobilisation culturelle”, *Le Nouvel Observateur*, 12-18 Eylül 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 329-330 (Foucault ‘mahalle tıbbı’ atölyesine yazılmıştı). Ayrıca bkz. “Les hommes du vrai changement”, *Nouvel Observateur*’ün özel sayısı, s. 47-62.

13 “Une mobilisation culturelle”, *a.g.e.*, s. 330.

parti stratejilerinin ötesinde yenilenmesine katkı vermek yönündeki bu çaba, Mart 1978'deki genel seçimlerde konum almayı reddetmesini de açıklar.¹⁴ İşte sonraki sene sorulacak şu soruyu, bu seçimlerde solun uğradığı başarısızlık ve 1981'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hazırlıkları çerçevesinde düşünmek gerekir:

“Sosyalizme uygun bir yönetimsellik var mıdır? Tam olarak, içkin ve özgün olarak sosyalizme ait olan bir yönetimsellik nasıl bir yönetimsellik olurdu? Her durumda, [...] eğer gerçekten sosyalist bir yönetimsellik varsa, bu, sosyalizmin ve metinlerinin içerisinde gizli değildir. Onlardan çıkarsanamaz. Onu icat etmek gerekir.”¹⁵

Derste yürütülen neoliberal yönetimsellik analizine bir çerçeve çizen bu sorun, Foucault'yu meşgul etmeyi bırakmayacaktır. 1983 yılında sosyalist politikaya dair önerdiği “beyaz kitap” projesinin kaynağında da bu sorun vardır: “Sosyalistlerde bir yönetim sorunsalı var mıdır, yoksa yalnızca bir devlet sorunsalı mı vardır?”¹⁶

Derslerin kimi bölümlerinde ağırlığı çok kuvvetli bir biçimde hissedilen bir başka fenomen ise, giderek daha çok destek gören Sovyet muhalefet hareketidir. Foucault Paris'e 1976'da gelen Leonid Pliouthch ile tanışmış ve Haziran 1977'de Brejnev'in Fransa'yı ziyaretini protesto etmek için Récamiere Tiyatrosu'nda kimi muhaliflerin katıldığı bir gece düzenlemiştir.¹⁷ Birkaç ay sonra, yine bu harekete bağlı olarak, “yönetimlere karşı meşru müdafaa adına” “yönetilenlerin hakkının, insan haklarından daha belirli, tarihsel olarak daha kesin olduğunu” ilk kez kuramsallaştıracaktır.¹⁸ Bu sırada aykırılık [*dissidence*] kelimesi bir süreliğine Foucault'nun söz dağarcığına dahil olur. Örneğin 1977'nin sonunda, Mireille Debarde ve Jean-Luc Hennig'in *Les Juges kaki*¹⁹ kitabının önsözünde şöyle yazar: “Söz konusu olan, politik doku üzerindeki ‘itme noktalarını’ çoğaltmak ve olası aykırılık alanlarını genişletmektir.”²⁰ Ancak bu terimin sıradanlaşması onu hızlı bir şekilde si-

14 “La grille politique traditionnelle”, *Politique-Hebdo*, 6-12 Mart 1978; *Dits et Écrits*, 3, s. 506.

15 *Naissance de la biopolitique*, 31 Ocak 1979, s. 95.

16 Alıntılıyan: D. Defert, “Chronologie”, s. 62.

17 *Age*, s. 51. Bkz. D. Macey, *The Lives of Michel Foucault* (Pantheon Books, New York, 1993), s. 379-381.

18 “Va-t-on extrader Klaus Croissant?”, *Le Nouvel Observateur*, 14 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 362 ve 364.

19 A. Moreau, Paris, 1977.

20 “Préface”, *Dits et Écrits*, 3, s. 140. Daha önce yayınlandığı yer: *Le Monde*, 1-2 Aralık 1977.

nirlendirmiş olacak ki, 1978’de tutum ayaklanmalarından söz ederken bu terimin kullanılmasını eleştirir.²¹

Ama aslında Foucault’nun kişisel angajmanı açısından temel olay, 1977 sonlarındaki Klaus Croissant olayıdır. Kızıl Ordu Fraksiyonu’nun (*Rote Armee Fraktion*) avukatı olan Klaus Croissant, Temmuz 1977’de sığındığı Fransa’dan iltica talep etmekteydi. 18 Ekim’de, RAF’ın 1972’den beri Stuttgart’ta tutuklu bulunan üç yöneticisi, hücrelerinde ölü bulunmuştu. 19 Ekim’de ise grubun üyeleri misilleme olarak işverenlerin patronu olan ve 5 Ekim’den beri ellerinde bulunan Hanns-Martin Schleyer’i öldürmüşlerdi. 24 Ekim’de *Santé* cezaevine konulan Croissant ise, 16 Kasım’da Fransa’dan sınır dışı edilmişti. O gün cezaevinin önündeki gösteriye katılan Foucault, Croissant için iltica hakkını kararlı bir şekilde savunmuştu. Bu olay çerçevesinde verdiği mülakatlar ve yazdığı makaleler, sonraki iki senenin dersi açısından son derece ilgi uyandırıcıdır. Daha önce sözünü ettiğimiz “yönetilenlerin hakkına”²² dair çağrının yanı sıra, artık devleti nüfusa bağlayan bir “güvenlik antlaşması” fikrini de burada ortaya atar:

“Bugün olup biten nedir? Bir devletin nüfusla ilişkisi, esas olarak adına ‘güvenlik antlaşması’ diyebileceğimiz biçimi almaktadır. Daha önce devlet şöyle diyebiliyordu: ‘Size bir toprak vereceğim’ ya da ‘sınırlarımız içerisinde barış içinde yaşayabileceğinizi size garanti ederim.’ Bu, toprağa dair bir antlaşmaydı, devletin temel işlevi de sınırları güvence altına almaktı.”²³

1978 senesinin dersi olan *Güvenlik, Toprak, Nüfus*’un başlığı haliha-zırda bu cümlede bulunmaktadır. Ama Foucault, derslerde olduğundan daha açık bir biçimde, “güvenlik toplumlarının” gerektirdiği belirli mücadele biçimleri üzerinde de durur. O yüzden Foucault’ya göre bu yeni iktidar tipini siyaset felsefesinin geleneksel kategorileri içerisinde ele almamak, “faşizm” ya da “totalitarizm” gibi analiz şablonlarına sokmamak gerekir. 1979 dersinde tekrar edilen bu eleştiri,²⁴ yalnızca Foucault’nun uzun süre boyunca yakın durduğu solcu tezlerle karşı değildi. Aynı zamanda, meşruluğunu anti-faşist

²¹ Bkz. 1 Mart 1978 dersi, s. 179: “Bugün aykırılık kuramı geliştirmeyen birisi kaldı mı?”

²² Bkz. yukarıdaki 18. not.

²³ “Michel Foucault: la sécurité et l’État”, *Tribune socialiste*, 24-30 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 385. Ayrıca bkz. “Lettre à quelques leaders de la gauche”, *Le Nouvel Observateur*, 28 Kasım-4 Aralık 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 390.

²⁴ *Naissance de la biopolitique*, 7 Mart 1979 dersi, s. 191; bkz. s. 197: “Yapmamak gereken şey şudur bence: devletleşmeyi ya da faşistleşmeyi, bir devlet şiddetinin yerleşmesini vb. eleştirirken, bizleri ilgilendiren bir şeyden söz ettiğimizi, güncel ve gerçek bir süreçten söz ettiğimizi sanmak.”

mücadeleden alan bir eylem biçimi olan terörizmi de reddettiğini gösteriyordu.²⁵ Dolayısıyla Foucault'nun iltica hakkını savunmak adına Croissant'a verdiği destek, terörizme dair her türlü desteği dışarıda bırakıyordu. Herhalde bu, daha sonra görüşmeyi bıraktığı Gilles Deleuze'le arasındaki anlaşmazlığın da temelini oluşturuyordu.²⁶

Croissant olayı, Foucault'nun politik düşüncesi açısından "Alman meselesi"nin önemini gözler önüne serer. *Spiegel*'e bir yıl sonra şöyle söyler: "Almanya'yı göz ardı etmek, Fransa için her zaman onun ortaya koyduğu politik ve kültürel sorunları etkisizleştirmenin bir aracı olmuştur."²⁷ Bu meselelerin iki düzeyi vardır: Avrupa'nın hasım bloklar halinde ikiye bölünmesi (Almanya için "ikiye bölünmüş olmanın"²⁸ sonuçları neydi?) ve Avrupa Topluluğu'nun inşası (Federal Almanya bunun içerisinde nasıl bir yer alacaktır?). 1979'da, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ordoliberal düşüncenin analizi üzerinden ele alınan "Alman modeli"ne atfedilen uzun açıklamalar da buradan kaynaklanır:

"Alman modeli, [...] Hitlerci hale gelen Bismarççı devletin o kokuşmuş, tiksinti yaratan, sıkça saf dışı bırakılmış modeli değildir. Şu anda yayılan [...] söz konusu olan [...], güncelliğimize dahil olan, onu yapılandıran ve gerçek biçiminde ortaya koyan bu Alman modeli, neoliberal bir yönetim-selliğin olanaklılığıdır."²⁹

- 25 Bu tür küçük grupların terörizmi ile ulusal bir harekete dahil olduğu için "şu ya da bu eylem biçimine karşı olsak da ahlâki olarak doğruluyabileceğimiz" terörizm arasındaki fark konusunda, bkz. "Michel Foucault: la sécurité et l'État", *a.g.e.*, s. 383-384 (çok yakın bir konum için bkz. R. Badinter, "Terrorisme et liberté", *Le Monde*, 14 Ekim 1977). Batı'da ancak hedeflediği şeyin karşıtını elde edebilen terörizm konusunda bkz. "Le savoir comme crime", *Jyôkyô*, Nisan 1976; *Dits et Écrits*, 3, s. 83: "Terör yalnızca körlemesine itaat yaratır. Devrim için terörü kullanmak: Bu tamamen kendinde çelişik bir fikirdir."
- 26 Didier Eribon, *Michel Foucault* (Flammarion, Paris, 1989) s. 276. Eribon bu izahını Claude Mauriac'ın günlüğünden alıntılacağı Mart 1984'e ait bir pasajla destekliyor. (*Le Temps immobile*, cilt 9, Grasset, Paris, s. 388: Deleuze, Guattari ile birlikte Klaus Croissant ve Baader grubu üzerine bir makale yayınlamıştı (*Le Monde*, 2 Kasım 1977); (Türkçe çevirisi, *İki Delilik Rejimi* içerisinde, çev. Mahir Ender Keskin, Bağlam Yay., İstanbul, 2009). Ayrıca bkz. D. Macey, *Michel Foucault*, s. 403 ("Foucault, Félix Guattari'nin dolaştırdığı ve Croissant'ın sınır dışı edilmesine açıkça karşı çıkan ancak Almanya'yı 'faşist' olarak nitelendiren bir bildiriye imzalamayı reddetmişti"). 15 Mart 1978 tarihli derste alıntılanan Jean Genet'in metni de bu bağlamda ele alınmalıdır (bkz. yukarıda s. 232).
- 27 "Une énorme surprise", *Der Spiegel*, 30 Ekim 1978; *Dits et Écrits*, 3, s. 699-700.
- 28 Doğru Almanyalı bir yazar olan Heiner Müller'in bir sözünü kendine mal eden Foucault, Kasım 1977'de şöyle der: "Almanya konusunda eski defterleri deşmekten, şu andaki duruma bakmalıyız: Almanya ikiye bölünmüştür. Almanya'daki güvenlik tedbirlerini, doğudan gelen son derece gerçek bir korkuyu hesaba katmadan anlayamayız" ("Michel Foucault: 'Désormais, la sécurité est au-dessus des lois'", *Le Matin*, 18 Kasım 1977; *Dits et Écrits*, 3, s. 367).
- 29 *Naissance de la biopolitique*, 7 Mart 1979 dersi, s. 198.